

دانشگاه پیام نور
مرکز تهران جنوب

انتخابات مجلس شورای ملی در اورمیه (رضائیه) در مقطع زمانی مجلس
اول تا سیزدهم تقنینیه (۱۲۸۵ خورشیدی تا ۱۳۲۰ خورشیدی)

استاد راهنما:
دکتر داریوش رحمانیان

استاد مشاور:
دکتر علیرضا علی صوفی

دانشجو:
مرضیه سلطانزاده

زمستان ۹۱

ادبیات تحقیق

طرح مسأله

نگرش به نحوه تشکیل مجالس شورای ملی از طریق انتخابات و به دنبال آن تدوین قانون از سوی مناطق دارای تنوع قومی - مذهبی می‌تواند پاسخگوی بسیاری از مباحث بنیادی در تحلیل‌های تاریخی فراموش شده مشروطه ایران باشد.

اورمیه به عنوان مرکز منطقه‌ای آباد با پیشینه‌ی تاریخی و حد فاصلمرزی در تعارض بین همسایگان شمال غربی، نقش تعیین‌کننده‌ای در تحولات و روابط کشورهای یادشده با ایران داشته است. لاجرم نوع احساسات و همچنین تفکر مردمان آن در تعیین و تأیید نماینده خود در مجلس شورای ملی می‌تواند حاصل تعارضات یاد شده باشد و درک بسترهای موجود در شکل‌گیری اندیشه و مطالبات مردم از دولت در آن منطقه در قالب حضورشان در انتخابات جلوه می‌یابد.

تحقیق درباره چند و چون و شرایط انتخابات مجلس در منطقه اورمیه (مجلس اول تا سیزدهم) مسأله‌ای است که سعی شده در این تحقیق بدان پرداخته شود. تحقیق درباره‌ی این موضوع از جهات مختلف برای فهم هر چه بهتر و دقیق‌تر تاریخ معاصر ایران اهمیت دارد. ضرورت و فایده آن برای دولت، سرشت و سرنوشت مشروطه ایران به کار تحقیقات تاریخی محققان می‌آید.

به ویژه این تحقیق به نوعی مربوط به زمینه تحقیقی - تاریخی ویژه‌ای می‌باشد که امروز به نام «تاریخ پارلمانی» شناخته می‌شود - یعنی تاریخ مستند و محققانه مربوط به نهاد مجلس، که در کشور ما از سابقه یکصد و اندی سال برخوردار است. اما متأسفانه ادبیات تحقیقی و علمی مربوط به تاریخ مجلس بسیار فقیر و اندک است.

سؤالات

- ۱) انتخابات مجلس شورای ملی در اورمیه (از دوره‌ی اول تا سیزدهم) چگونه برگزار شده است؟
- ۲) چه عواملی در انتخابات مجلس شورای ملی (از دوره‌ی اول تا سیزدهم) تأثیرگذار بوده‌اند؟
- ۳) تأثیرات متقابل انتخابات در اورمیه و تبریز به عنوان حوزه‌ی انتخاباتی چه بوده است؟
- ۴) تأثیرات متقابل مسائل و رویه‌های انتخاباتی در مرکز (تهران) با اورمیه (رضائیه) به چه شکل و شیوه‌ای بوده است؟

سابقه و ضرورت تحقیق

تا جایی که پژوهشگر مطالعه کرده، پژوهش مستقل و مستندی در رابطه با انتخابات و چگونگی انجام آن در اورمیه انجام نشده است. اما با مطالعه کتاب‌های «کتابشناسی مشروطه» علی پور صفر یا کتاب از مشروطه تا جمهوری یونس مروارید و همچنین کارهای خانم زهرا شجیعی در کتاب‌های خویش می‌توان اطلاعات جسته گریخته‌ای به دست آورد.

منابع مورد استفاده در فصل اول که به صورت کلی به موضوع انتخابات پرداخته بودند شامل کتاب‌هایی چون تاریخ مشروطه (احمد کسروی)، تاریخ بیداری ایرانیان (ناظم الاسلام کرمانی)، انقلاب مشروطیت ایران (ژانت آفاری)، تاریخ مشروطیت ایران (مهدی ملک‌زاده)، مجلس و انتخابات (منصوره اتحادیه) می‌شدند. و آقای بهار در کتاب (تاریخ مختصر احزاب سیاسی در ایران) تا حدودی به نقش احزاب مختلف در جریان انتخابات پرداخته بود. اما در رابطه با انتخابات اورمیه که تا دوره چهارم شاهد انتخاب نماینده‌ای از این حوزه انتخابی نبودیم با مراجعه به نشریاتی چون انجمن، فریاد و ندای وطن اطلاعات جالب توجهی به دست می‌آوریم. در رابطه با اوضاع اورمیه مقارن با این انتخابات نیز می‌توانیم به کتاب سرزمین زردشت (علی دهقان)، تاریخ هیجده ساله آذربایجان (احمد کسروی)، اوضاع ایران در جنگ جهانی اول یا تاریخ رضائیه (محمد تمدن) و نیز مجموعه‌ی نامه‌های تبریز (به کوشش ایرج افشار) اشاره نمود.

اما در رابطه با انتخابات ادوار چهارم و پنجم، حسین مکی در کتاب تاریخ بیست ساله‌ی ایران، عبدالله مستوفی در کتاب شرح زندگانی من و باقر عاقلی در کتاب داور و عدلیه به صورت کلی از انتخابات این دوره بحث کرده‌اند. اما کتاب‌هایی که در رابطه با انتخابات اورمیه در این ادوار است می‌توانیم به کتاب تاریخچه‌ی اورمیه (یادداشت‌هایی از سال‌های اول جنگ جهانی) از رحمت الله توفیق اشاره نمود. از جمله کتاب‌هایی که حاوی اسناد مرتبط با این موضوع می‌باشند نیز کتاب‌های «تحولات غرب آذربایجان به روایت اسناد مجلس شورای اسلامی» و همچنین «انتخابات مجلس پنجم به روایت اسناد» مورد استفاده پژوهشگر قرار گرفته است.

انتخابات در عصر سلطنت پهلوی (دوره‌های ششم تا سیزدهم) که در این دوره با کمبود شدید منابع مرتبط با این مسأله روبه‌رو هستیم و اکثر داده‌های ما از طریق خاطراتی است که در این دوره نگاشته شده است به مانند «بیست سال با رضاخان میرپنج» خاطرات سلیمان بهبودی، نیز «خاطراتی از انتخابات گذشته» از متین دفتری، «خاطرات یک نخست‌وزیر (متین دفتری)» از باقر عاقلی، «گذشته‌ها و اندیشه‌های زندگی» از عباسقلی گلشائیان، «سی خاطره از عصر فرخنده پهلوی» از علی اصغر

حکمت و نمونه‌هایی از این قبیل. مهمترین روزنامه‌ای که در این دوره اطلاعات دقیق و جامعی از انتخابات پیش روی نگارنده قرار می‌دهد، روزنامه اطلاعات می‌باشد که حتی بیشترین آگاهی ما از انتخابات صورت گرفته در اورمیه (رضائیه) از طریق همین روزنامه می‌باشد به علاوه اسناد انتخاب اورمیه (رضائیه) از دوره ششم تا دوره سیزدهم که در مرکز اسناد کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌شود. چنانچه هر خطه‌ای از ایران زمین در پی روشن ساختن تاریخ پارلمانی خود برآید، این امر می‌تواند بشارت تولد تحقیقات دیگر در زمینه‌ی تاریخ پارلمانی گرد که جامعه‌ی امروز نیازمند این تحقیقات مستقل و پردامنه است.

فرضیه‌ها

- ۱) با وجود این‌که اورمیه براساس نظامنامه‌ی انتخاباتی، جزء حوزه‌های انتخاباتی در نظر گرفته شده بود، اما شاهد اجرای صحیح و قانونی انتخابات در این منطقه نیستیم.
- ۲) از جمله عوامل مؤثر بر انتخابات مجلس شورای ملی در اورمیه روحانیون، حاکمان اورمیه، عشایر و آرامنه بودند.
- ۳) اورمیه با الگوبرداری از تبریز و تحت نظارت و حمایت تبریز به برگزاری انتخابات در این منطقه پرداخت.
- ۴) اورمیه به عنوان منطقه‌ای در حاشیه تاریخ ایران، بیشتر متأثر از مسائل و رویه‌های انتخاباتی در مرکز بود، تا اینکه بتواند تأثیری بر این امور داشته باشد.

هدف‌ها

هدف مستقیم و کوتاه‌مدت پژوهشگر پرداختن به فرآیند انتخابات مجلس شورای ملی در اورمیه از آغاز مشروطه تا پایان دوره‌ی پهلوی اول می‌باشد. اما در کنار این سعی شده به پاسخ سؤالاتی چون احساسات اهالی این منطقه به انقلاب مشروطه و پیامدهای آن و نقش آنها در پیشبرد یا ممانعت از اقدامات آزادیخواهان در راه رسیدن به آرمان‌های این انقلاب، نیز پرداخته شود.

کاربردهای متصور از تحقیق

چنین پژوهش‌هایی می‌تواند پاسخگوی نیاز محققین و تاریخ‌پژوهان برای مطالعات علمی تاریخ، در آینده باشد. همچنین مجلس شورای اسلامی و مراکز مربوط به آن می‌تواند از فرآیند و خط مشی مجالس انتخابی قبل از خود بهره‌برد و راهکاری برای انتخابات بهتر و صحیح‌تر بعدی اتخاذ کند. در مطالعات تاریخ سیاسی نیز، چنین نوشته‌هایی راه‌گشایی برای عالمان این رشته باشد.

مراجع استفاده کننده از نتیجه پایان نامه

- محققان حوزه تاریخ ایران معاصر برای روشن تر ساختن ابهامات موجود در این عرصه و توسعه‌ی مطالعات تاریخ پارلمانی، می‌توانند از این پایان نامه استفاده کنند.
- نهاد مجلس و مراکز مربوط به آن، می‌توانند از نتایج این پژوهش بهره‌برداری کنند.
- عالمان و پژوهشگران تاریخ سیاسی ایران، می‌توانند به این تحقیق رجوع کنند.

روش انجام تحقیق

(۱) روش و ابزار گردآوری اطلاعات:

با توجه به ماهیت موضوع روش تحقیق در این پژوهش توصیفی - تحلیلی خواهد بود. یعنی پژوهشگر می‌کوشد بعد از شرح و توصیف مسأله، دست به تحلیل و تبیین داده‌ها بزند. بدیهی است که روش گردآوری اطلاعات در این پژوهش عمدتاً کتابخانه‌ای و با تکیه بر اسناد و مستندات است که در نهاد مجلس می‌باشد. اما در صورت امکان با دست‌اندرکاران این انتخابات هم گفتگو و مصاحبه‌ای صورت خواهد گرفت.

(۲) روش تجزیه و تحلیل داده‌ها:

مرحله فراتر از گردآوری اطلاعات: مرحله‌ی تصفیه علمی و تشخیص صدق و کذب داده‌ها است، یعنی جدایی اخبار واقعی از غیرواقعی که پژوهشگر به اصل ترجیح و تعدیل رجوع کرده، در پاره‌ای موارد نیز در جایگاه یک قاضی و براساس توانمندی‌های ذهنی، عقلی، تحلیلی خود دست به پالایش داده‌ها زده است. علی‌رغم وسواس علمی در تاریخ به دلیل کثرت داده‌ها گاه دست به قیاس و استدلال نیز زده شده است.

(۳) قلمرو تحقیق (زمانی، مکانی، موضوعی):

این پژوهش مطالعه و بررسی انتخابات از نظر مکانی در حوزه‌ی اورمیه از مجلس اول در سال ۱۳۲۴ قمری (۱۲۸۵ش) تا دوره‌ی سیزدهم در سال ۱۳۲۲ (۱۳۶۲.ق) می‌باشد.

جنبه جدید بودن و نوآوری از منظر دانشجو

شاید این موضوعی باشد که به صورت پراکنده مورد توجه محققان واقع شد اما مسأله‌ای که مطرح است انتخابات مجلس شورای ملی در اورمیه شاید نخستین کار در این زمینه و تلاشی جهت درک بهتر تاریخ پارلمانی در ایران باشد و بیشتر جنبه‌های اجتماعی - سیاسی این امر تاریخی را مورد بحث و بررسی قرار دهد.

چکیده

نگرش به نحوه تشکیل مجالس شورای ملی از طریق انتخابات و به دنبال آن تدوین قانون از سوی مناطق دارای تنوع قومی- مذهبی می تواند پاسخگوی بسیاری از مباحث بنیادی. در تحلیل های تاریخی فراموش شده تاریخ ایران باشد.

اورمیه به عنوان منطقه ای آباد با پیشینه تاریخی و حدفاصل مرزی در تعارض بین همسایگان شمال غربی نقش تعیین کننده ای در تحولات این منطقه داشته است. نوع احساسات و تفکر مردمان این منطقه در تعیین نماینده خود و اعزام آن به مجلس حاصل تعارضات فوق بود. تحقیق درباره چند و چون شرایط انتخابات مجلس در اورمیه از مجلس اول تا سیزدهم مسأله ای هست که در این تحقیق بدان پرداخته می شود. تحقیق درباره این موضوع از جهات مختلف برای فهم هر چه بهتر و دقیق تر تاریخ معاصر ایران اهمیت دارد. ضرورت و فایده آن برای دولت، سرشت و سرنوشت مشروطه ایران به کار تحقیقی- تاریخی محققان می آید. از آنجایی هم که ادبیات تحقیقی در رابطه با تاریخ پارلمان در کشور ما بسیار ضعیف می باشد از این رو نیازمند تحقیقات بیشتری در این زمینه هستیم.

هدف مستقیم و کوتاه مدت این پژوهش پرداختن به فرآیند انتخابات مجلس شورای ملی در اورمیه از آغاز مشروطه تا پایان پهلوی می باشد. روش تحقیق در ایران پژوهش توصیفی تحلیلی بوده و روش گردآوری اطلاعات عمدتاً کتابخانه ای با تکیه بر اسناد و مدارک موجود می باشد.

با وجود نقش آفرینی های بسیار اورمیه در جریان جنبش آزادیخواهی بنا به دلایلی چون سیاست ضد مشروطه محمدعلی شاه، کارشکنی های مخالفان مشروطه (بخصوص علمای مشروعه خواه)، اقدامات مرتجعان داخلی، مداخلات دولت های خارجی در انتخابات اغراض شخصی و رقابت های نمایندگان دیگر شهرها (تبریز) اقدامات ایلات و عشایر در این منطقه (ایل شکاک) و عدم شکل گیری و حضور حزبی منسجم در این منطقه اورمیه از برگزاری انتخابات و اعزام نماینده اگر از این منطقه تا دوره پنجم مجلس شورای ملی محروم ساخت.

با غلبه قدرت رضاخان بر مشروطه خواهان از مجلس پنجم به بعد در نتیجه برخورد ناهمگون نظام دیکتاتوری او با پارلمان، شاهد برگزاری انتخابات فرمایشی، تقلبات گسترده، دخالت نظامیان در انتخابات و در نهایت مجالس نمایشی و عاری از محتوای هستیم که اورمیه هم از این قاعده استثناء نبوده است.

واژگان کلیدی: مشروطیت- مجلس شورای ملی- انتخابات- اورمیه (رضائیه)- طبقات- احزاب- ادوار اول تا

سیزدهم

فهرست مطالب

مقدمه ۱

فصل اول: انتخابات اورمیه از دوره‌ی اول تا دوره‌ی سوم مجلس شورای ملی

۱-۱: انتخابات اورمیه در دوره‌ی اول مجلس شورای ملی ۴

۲-۱: انتخابات اورمیه در دوره‌ی دوم مجلس شورای ملی ۲۰

۳-۱: انتخابات اورمیه در دوره‌ی سوم مجلس شورای ملی ۴۱

فصل دوم: انتخابات اورمیه در ادوار چهارم و پنجم مجلس شورای ملی

۱-۲: انتخابات اورمیه در دوره‌ی چهارم مجلس شورای ملی ۵۸

۲-۲: انتخابات اورمیه در دوره‌ی پنجم مجلس شورای ملی ۷۹

فصل سوم: انتخابات اورمیه (رضائیه) از دوره‌ی ششم مجلس شورای ملی تا دوره‌ی سیزدهم

۱-۳: انتخابات اورمیه در دوره‌ی ششم مجلس شورای ملی ۱۱۲

۲-۳: انتخابات رضائیه (اورمیه) در دوره‌ی هفتم مجلس شورای ملی ۱۴۱

۳-۳: انتخابات اورمیه در دوره‌ی هشتم مجلس شورای ملی ۱۵۷

۴-۳: انتخابات رضائیه در دوره‌ی نهم مجلس شورای ملی ۱۷۳

۵-۳: انتخابات رضائیه در دوره‌ی دهم مجلس شورای ملی ۱۸۴

۶-۳: انتخابات رضائیه در دوره‌ی یازدهم مجلس شورای ملی ۱۹۶

۷-۳: انتخابات رضائیه در دوره‌ی دوازدهم مجلس شورای ملی ۲۰۵

۸-۳: انتخابات رضائیه در دوره‌ی سیزدهم مجلس شورای ملی ۲۱۲

نتیجه‌گیری ۲۳۵

منابع ۲۳۷

فهرست تفصیلی مطالب

مقدمه ۱

فصل اول: انتخابات اورمیه از دوره‌ی اول تا دوره‌ی سوم مجلس شورای ملی

- گفتار اول: انتخابات اورمیه در دوره‌ی اول مجلس شورای ملی ۴
- الف) تدوین نظامنامه انتخابات اصنافی (مقطع زمانی ۱۲۸۸-۱۲۸۵ ه.ش) ۴
- ب) شرحی کوتاه بر اولین نظامنامه‌ی انتخاباتی ۷
- ج) انتخابات مجلس شورای ملی در اورمیه ۱۲
- تشکیل انجمن اورمیه ۱۲
- وضعیت و موقعیت اورمیه در آستانه‌ی اولین انتخابات مجلس ۱۴
- انتخاب نماینده‌ی مجلس شورای ملی در اورمیه ۱۷
- گفتار دوم: انتخابات اورمیه در دوره‌ی دوم مجلس شورای ملی ۲۰
- الف) مجلس در دوره استبداد صغیر ۲۰
- ب) تدوین نظامنامه انتخابات دو درجه ۲۱
- ج) ویژگی‌های صوری و ماهوی نظامنامه انتخابات دودرجه ۲۳
- د) شروع انتخابات در تهران ۲۶
- ه) نقش انجمن‌ها و احزاب در روند برگزاری دومین مجلس شورای ملی ۲۷
- و) تدوین سومین قانون انتخابات مجلس شورای ملی و ویژگی‌های مشخصه آن ۳۰
- ز) انتخابات در اورمیه ۳۳
- اوضاع و شرایط حاکم بر اورمیه مقارن با دومین انتخابات مجلس شورای ملی ۳۳
- نقش حاکمان اورمیه در انتخابات ۳۴
- نقش روس‌ها در انتخابات اورمیه ۳۵
- نقش نمایندگان مجلس با تکیه بر نظامنامه انتخابات دو درجه‌ای در انتخابات اورمیه ۳۶

- گفتار سوم: انتخابات اورمیه در دوره‌ی سوم مجلس شورای ملی ۴۱
- الف) انتخابات سومین دوره مجلس شورای ملی ۴۱
- ب) مشخصه‌های مثبت و منفی قانون انتخابات مجلس سوم و تأثیر آن در نتایج انتخابات ۴۳
- ج) نقش روزنامه‌ها در انتخابات مجلس سوم ۴۴
- د) نقش احزاب سیاسی در مجلس سوم ۴۷
- ه) انتخابات در اورمیه ۴۹
- بسترهای سیاسی - اجتماعی اورمیه در آستانه انتخابات مجلس سوم ۴۹
- اورمیه عرصه رقابت روسیه - عثمانی ۵۰
- عملکرد حکام اورمیه در آستانه انتخابات ۵۲
- اورمیه و شکل‌گیری شورش اسماعیل آقا (سیمکو) ۵۵

فصل دوم: انتخابات اورمیه از ادوار چهارم و پنجم مجلس شورای ملی

- گفتار اول: انتخابات اورمیه در دوره‌ی چهارم مجلس شورای ملی ۵۸
- الف) مراحل مختلف انتخابات مجلس چهارم ۵۹
- ب) تخلفات صورت پذیرفته در انتخابات دوره چهارم مجلس ۶۴
- ج) نقش احزاب سیاسی در انتخابات مجلس چهارم ۶۶
- د) انتخابات اورمیه در دوره‌ی چهارم مجلس شورای ملی ۶۹
- آغاز شورش اسماعیل آقا در غرب آذربایجان مقارن با انتخابات مجلس چهارم ۷۰
- پایان غائله اسماعیل آقا در غرب آذربایجان ۷۵
- مسأله انتخاب نماینده اورمیه در مجلس چهارم ۷۷
- گفتار دوم: انتخابات اورمیه در دوره‌ی پنجم مجلس شورای ملی ۷۹
- الف) پیش درآمدی بر انتخابات مجلس پنجم تقنینیه ۷۹
- ب) تجدید نظر در قانون انتخابات ۸۱
- ج) شروع انتخابات مجلس پنجم ۸۳
- انتخابات در کابینه مستوفی الممالک ۸۴
- نقش احزاب و دستجات مختلف سیاسی در انتخابات تهران ۸۶

- ۹۰ ..... انتخابات در کابینه مشیرالدوله
- ۹۰ ..... انتخابات در کابینه سردار سپه
- ۹۴ ..... (د) انتخابات مجلس پنجم در اورمیه
- ۹۴ ..... اورمیه در آستانه انتخابات پنجم
- ۹۸ ..... تشکیل انجمن نظارت مرکزی ولایت اورمیه
- ۹۸ ..... تبلیغات و رقابت‌های انتخاباتی
- ۹۹ ..... تأثیر مداخلات دولت‌های خارجی در انتخابات
- ۱۰۰ ..... نقش عشایر در انتخابات اورمیه
- ۱۰۱ ..... وضعیت و موقعیت کاندیداهای نامزد انتخاباتی در اورمیه
- ۱۰۳ ..... نقش آرامنه در انتخابات مجلس پنجم اورمیه
- ۱۰۷ ..... قرائت و استخراج آراء رضائیه و تعیین نماینده‌ای از این ولایت برای مجلس پنجم

فصل سوم: انتخابات اورمیه (رضائیه) از دوره‌ی ششم مجلس شورای ملی تا دوره‌ی سیزدهم

- ۱۱۲ ..... گفتار اول: انتخابات اورمیه در دوره‌ی ششم مجلس شورای ملی
- ۱۱۲ ..... الف) انتخابات نمایشی و مجالس فرمایشی دوره‌ی دیکتاتوری رضا شاه
- ۱۱۴ ..... ب) انتخابات مجلس ششم: اولین انتخابات برگزار شده در دوره‌ی رضا شاه
- ۱۱۸ ..... ج) شروع انتخابات مجلس ششم در تهران
- ۱۲۳ ..... د) افتتاح مجلس ششم و اقدامات مهم این مجلس
- ۱۲۵ ..... ه) انتخابات اورمیه در مجلس ششم
- ۱۲۵ ..... - تشکیل انجمن نظارت مرکزی
- ۱۲۶ ..... - اعتراضات اهالی اورمیه از نحوه‌ی تشکیل انجمن نظارت مرکزی
- ۱۲۹ ..... - تشکیل انجمن‌های محالات شش‌گانه و صدور اعلان انتخابات
- ۱۳۵ ..... - توزیع تعرفه و اخذ رأی
- ۱۳۶ ..... - قرائت و استخراج آراء
- ۱۳۷ ..... - انتخاب آقای میرزا رضاخان افشار به عنوان نماینده‌ی اورمیه در مجلس ششم
- ۱۴۱ ..... گفتار دوم: انتخابات رضائیه (اورمیه) در دوره‌ی هفتم مجلس شورای ملی
- ۱۴۱ ..... الف) انتخابات بر مبنای لیست فرمایشی دولتی
- ۱۴۳ ..... ب) نگاهی کوتاه به انتخابات مجلس هفتم

- ج) آغاز انتخابات مجلس هفتم در تهران ۱۴۵
- د) دستاورد انتخابات مجلس هفتم برای دولت و ملت ۱۴۷
- ه) اقلیت مجلس هفتم تقنینیه ۱۵۰
- و) انتخابات مجلس شورای ملی رضهئیه (اورمیه) در دوره هفتم ۱۵۱
- تشکیل انجمن مرکزی انتخابات ولایت رضائیه ۱۵۲
- تشکیل انجمن های محالات شش گانه و صدور اعلان انتخابات ۱۵۳
- توزیع تعرفه و اخذ آراء ۱۵۵
- استخراج و قرائت آراء ۱۵۵
- گفتار سوم: انتخابات اورمیه در دوره ی هشتم مجلس شورای ملی ۱۵۷
- الف) ماهیت انتخابات هشتمین دوره مجلس شورای ملی ۱۵۷
- ب) بخش نامه محرمانه تیمور تاش در جهت برگزاری انتخابات این دوره ۱۵۹
- ج) واکنش به بخش نامه تیمورتاش ۱۶۲
- د) نتایج انتخابات دوره هشتم (وکلا ی انتخاب شده) ۱۶۲
- ه) مداخلات دولت در انتخابات ۱۶۴
- و) انتخابات رضائیه در مجلس هشتم ملی ۱۶۶
- تشکیل انجمن نظارت مرکزی ۱۶۶
- تشکیل انجمن های حوزه های فرعی و توزیع تعرفه و اخذ آرا ۱۶۷
- قرائت و استخراج آراء و تعیین نماینده رضائیه برای مجلس هشتم ۱۶۹
- گفتار چهارم: انتخابات رضائیه در دوره ی نهم مجلس شورای ملی ۱۷۳
- الف) انتخابات دوره نهم ۱۷۳
- ب) لیست انتخابی تهیه شده توسط تیمورتاش ۱۷۴
- ج) نقش تیمورتاش در انتخابات مجلس نهم ۱۷۵
- د) تقسیم آذربایجان به دو استان شرقی و غربی ۱۷۶
- ه) انتخابات نهمین مجلس شورای ملی در رضائیه ۱۷۷
- تشکیل انجمن نظارت ۱۷۸
- تشکیل انجمن های حوزه های فرعی ۱۷۸
- توزیع تعرفه و اخذ آراء ۱۷۹
- قرائت و استخراج آراء ۱۸۰

- ۱۸۰..... - تعیین نماینده دوره نهم مجلس از رضائیه
- ۱۸۲..... - انتخابات ارامنه رضائیه
- ۱۸۴..... گفتار پنجم: انتخابات رضائیه در دوره ی دهم مجلس شورای ملی
- ۱۸۴..... (الف) ساختار انتخابات دوره دهم
- ۱۸۶..... (ب) اصلاح مواد ۴۱-۴۲-۴۵ قانون انتخابات
- ۱۸۷..... (ج) آغاز انتخابات مجلس دهم شورای ملی در تهران
- ۱۸۸..... (د) وضعیت انتخابات برگزار شده در دوره دهم
- ۱۸۹..... (ه) انتخابات رضائیه در دوره دهم
- ۱۸۹..... - تشکیل انجمن نظارت مرکزی
- ۱۸۹..... - تشکیل انجمن های فرعی
- ۱۹۰..... - توزیع تعرفه و اخذ آراء
- ۱۹۱..... - قرائت و استخراج آراء
- ۱۹۴..... (و) افتتاح مجلس دهم
- ۱۹۶..... گفتار ششم: انتخابات رضائیه در دوره ی یازدهم مجلس شورای ملی
- ۱۹۶..... (الف) آغاز انتخابات دوره یازدهم
- ۱۹۷..... (ب) سلطه نظامیان بر انتخابات
- ۱۹۸..... (ج) انتخابات دوره یازدهم رضائیه
- ۱۹۸..... - تشکیل انجمن نظارت مرکزی رضائیه
- ۱۹۹..... - تشکیل انجمن نظارت حوزه های فرعی
- ۲۰۰..... - قرائت و استخراج آراء
- ۲۰۱..... - تعیین نماینده رضائیه برای دوره یازدهم مجلس
- ۲۰۲..... - انتخابات نمایندگان ملل متنوعه در رضائیه
- ۲۰۲..... (د) افتتاح مجلس یازدهم تقنینیه
- ۲۰۵..... گفتار هفتم: انتخابات رضائیه در دوره ی دوازدهم مجلس شورای ملی
- ۲۰۶..... (الف) آغاز انتخابات مجلس دوازدهم
- ۲۰۷..... (ب) انتخابات رضائیه برای مجلس دوازدهم
- ۲۰۸..... - تشکیل انجمن نظارت
- ۲۰۸..... - تشکیل انجمن های حوزه های فرعی و توزیع تعرفه و اخذ آراء

- ۲۰۹..... قرائت و استخراج آراء و انتخاب نماینده دوره دوازدهم از رضائیه
- ۲۱۲..... گفتار هشتم: انتخابات رضائیه در دوره سیزدهم مجلس شورای ملی
- ۲۱۳..... الف) فرمان انتخابات دوره سیزدهم
- ۲۱۳..... ب) کیفیت انتخابات سیزدهم
- ۲۱۵..... ج) ترکیب و کیفیت نمایندگان مجلس سیزدهم
- ۲۱۶..... د) نقش جراید در انتخابات سیزدهم
- ۲۱۶..... ه) اشغال ایران توسط متفقین و تأثیر آن بر انتخابات
- ۲۱۹..... و) درخواست لغو انتخابات سیزدهم
- ۲۲۱..... ز) پاسخ فروغی به درخواست تجدید انتخابات
- ۲۲۵..... ح) انتخابات دوره سیزدهم مجلس در رضائیه
- ۲۲۵..... - ارومیه در آستانه انتخابات سیزدهم
- ۲۲۷..... - تشکیل انجمن نظارت مرکزی و انجمن نظار حوزه‌های فرعی
- ۲۲۹..... - توزیع تعرفه و اخذ رأی
- ۲۳۰..... - استخراج و قرائت آراء
- ۲۳۱..... - رسیدگی به اعتراضات و خاتمه انتخابات
- ۲۳۳..... - انتخابات آشوریان رضائیه در دوره سیزدهم
- ۲۳۵..... نتیجه‌گیری
- ۲۳۷..... منابع

مقدمه

تاریخ منطقه‌ای و نگارش رخدادهای منطقه‌ای خاص یکی از شیوه‌های تاریخ نگاری با جایگاهی خاص و پیشینه‌ای طولانی است. آثاری چون تاریخ بیهق، تاریخ سیستان و ده‌ها اثر تاریخی مربوط به قرون متقدم اسلامی در شمار این نوع تاریخ نگاری‌اند. در این روش پژوهشی با تأکید و تمرکز بر رخدادهای هر منطقه زوایای پنهان رخدادهایی بررسی می‌شود که ممکن است در تاریخ نگاری‌های عمومی چندان بدان پرداخته نشده، یا از نگاه تاریخ نگاران عمومی اهمیت چندانی نداشته است. بدین ترتیب چنین نگرشی به تغییر و تحولات مناطق مختلف می‌تواند پاسخ گوی بسیاری از مباحث بنیادی در تحلیل های تاریخی فراموش شده باشد و از سویی میزان نقش تاریخی هر منطقه را در هر برهه تاریخی به خوبی تبیین می‌نماید.

به سخن دیگر، تاریخ محلی بیش از تاریخ عمومی به بررسی تحولات، شخصیت‌ها و تشکیلات اداری- اجتماعی محل مورد پژوهش می‌پردازد. بنابر این با استفاده از این روش تاریخ نگاری به واکاوی زوایای پنهان بیشتری از رخدادهای تاریخی می‌پردازیم.

شهر اورمیه در شمال غرب ایران بنابه دلایلی دارای جایگاهی منحصر به فرد بوده است. پیشینه تاریخی، نزدیکی به کانون‌های قدرت روسیه و عثمانی، حضور مذاهب و اقوام متعدد موجب شده بود این منطقه نقش تعیین کننده‌ای در تحولات و روابط کشورهای یادشده با ایران داشته باشد و از طرف دیگر باعث شده تا مطمع نظر هیئت های تبشیری و مبلغان مذهبی باشد و نیز موقعیت طبیعی این شهر از نظر کشاورزی و نیز نزدیکی به تبریز به عنوان دومین شهر بزرگ ایران و اهمیت آن به عنوان ولیعهد نشین دوره قاجار از جمله دلایل راهبردی بودن این شهر به شمار می‌رود. بی شک به واسطه دارا بودن همین ویژگی هاست که این شهر بحران‌های گوناگونی را پشت سر گذاشته و غائله های فراوانی را به خود دیده است که در کمتر شهر دیگری رخ داده است.

انقلاب مشروطه ایران یکی از فرازهای مهم و حساس تاریخی ایران زمین است که مردم جهت به دست آوردن حقوق خویش به پا خواسته و علیه استبداد حاکم قیام نمودند. در این انقلاب که از آن به عنوان انقلابی چند شهری نام می‌برند همه شهرها و حتی روستاهای دور افتاده در عرصه فعالیت سیاسی بوده و در تعیین سرنوشت ملی کشور مشارکت داشتند.

منطقه آذربایجان و شهر تبریز فعال ترین مناطق در این عرصه بود و شهرهای دیگر آذربایجان نیز متأثر از تبریز به فعالیت در چنین زمینه‌هایی پرداختند که در این میان شهر اورمیه از جمله فعال ترین شهرها

در این انقلاب ملی بود.

در این پژوهش ابتدا به تکاپوهای فعالان سیاسی - اجتماعی ارومیه و نقش این شهر در جریان این جنبش آزادی خواهانه پرداخته می شود، که علی رغم نقش بزرگ این شهر جز در منابع معدود آن هم در کتاب هایی که به بررسی تاریخ کلی این شهر پرداخته اند، مطلبی منتشر نشده است و در واقع نقش تاریخی این منطقه در چنین برهه تاریخی مهمی مغفول واقع شده است.

جهت تحقق نتیجه عینی مشروطه برای تشکیل مجلس ملی گام نخست برگزاری انتخاباتی صحیح و قانونی بود. لذا بیشترین حجم این نوشته را مباحثات مربوط به انتخابات ارومیه شامل می شود که در دل این مباحثات نقش قومیت ها، مذاهب و طبقات مختلف در روند انتخابات و همچنین روابط متقابل حکومت مرکز و تبریز در انتخابات این منطقه بررسی شده است. این تحقیقات برای فهم هرچه بهتر تاریخ این منطقه و از سویی شناخت دقیق تر تاریخ معاصر اهمیت دارد و چه بسا که به کار تحقیقات تاریخی محققان بیاید و مورد استفاده عملی دولت ها قرار گیرد.

با این که مجلس در کشور ما از سابقه یکصد و اندی سال برخوردار است اما متأسفانه ادبیات تحقیقی و علمی مربوط به تاریخ مستند و محققانه نهاد مجلس بسیار فقیر است که باید بیشتر بدان پرداخته شود.

این پژوهش، با راهنمایی دکتر داریوش رحمانیان و به مشاورت دکتر علیرضا علی صوفی انجام یافته است و دکتر خسرو بیگی نیز به عنوان استاد داور در تصحیح این نوشته به دانشجو یاری رسانده اند. از این رو جا دارد از این اساتید محترم نهایت تقدیر و تشکر را بنمایم.

فصل اول:

انتخابات اورمیہ از دورہی اول تا دورہی سوم مجلس شورای ملی

دوره‌ی اول مجلس شورای ملی

افتتاح   اختتام

۱۴ مهر ماه ۱۲۸۵ خورشیدی   ۲ تیر ماه ۱۲۸۷ خورشیدی
۱۸ شعبان ۱۳۲۴ هجری   ۲۲ جمادی الاول ۱۳۲۶ هجری
۷ اکتبر ۱۹۰۶ میلادی   ۲۳ ژوئن ۱۹۰۸ میلادی

مدت: یک سال و ۸ ماه و ۱۷ روز

گفتار اول: انتخابات اورمیه در دوره‌ی اول مجلس شورای ملی

الف) تدوین نظامنامه انتخابات اصنافی (مقطع زمانی ۱۲۸۸-۱۲۸۵ ه.ش)

مدت، یکسال و ۸ ماه و ۱۷ روزه دنبال قیام‌ها و خیزش‌هایی که از آن به «انقلاب آرام»^۱ تعبیر شده است، فرمان مشروطیت در روز یکشنبه ۱۳ مرداد ماه ۱۲۸۵ ه.ش (۱۴ جمادی‌الثانی ۱۳۲۴ ه.ق) از طرف مظفرالدین شاه قاجار صادر گردید.

در این فرمان به صراحت امر به تشکیل مجلس شورای ملی و تدوین نظامنامه‌ی انتخابات شده بود. مشیرالدوله دست‌خط فرمان افتتاح مجلس را توسط فرزند خویش - میرزا حسین خان مؤتمن‌الملک به سفارت انگلیس فرستاد. مشروطه‌خواهان پس از قرائت متن فرمان، آن را مطلوب خود نیافتند و با اعتراض اعلام داشتند که ما خواهان «مجلس ملی» هستیم که عموم افراد مملکت از هر نقطه‌ای از ایران در آن شرکت داشته باشند، اما در این فرمان نامی از توده مردم «ملت» نیامده بود. از طرف دیگر جملات فرمان مبهم بود و مخالفان مشروطیت به راحتی می‌توانستند آن را به سلطنت مطلقه و استبدادی تأویل کنند. روحانیون نیز از محتوای فرمان مذکور راضی نبودند. زیرا سخنی از جنبه‌ی اسلامی مجلس نداشت. از این رو که ملت ایران و آزادیخواهان این فرمان را کافی ندانست، پس از جلسه‌ای در ۱۷ جمادی‌الآخر ۱۳۲۴ ه.ق سران متحصنان از صدر اعظم مشیرالدوله خواستند که فرمان دیگری در تکمیل فرمان مشروطیت از طرف شاه صادر شود. در نتیجه دستخط دیگری است طرف

---

۱. «انقلاب آرام» تعبیری است که علی‌اصغر شمیم برای تحولات مشروطیت به کار برده است (ایران در دوره سلطنت قاجار، تهران: علمی، چاپ سوم، ۱۳۷۱. ص ۴۲۵)

شاه توشیح شد.^۱

این فرمان که در روز پنجشنبه ۱۸ جمادی‌الثانی به امضاء مظفرالدین شاه رسید، با استقبال پرشور آزادیخواهان، مشروطه‌طلبان و آحاد مردم ایران مواجه شد و صدر اعظم با جمعی از تجار به قم رفته و علما را در میان استقبال پرشور مردم بازگردانیدند، اما طبق گفته‌ی مهدی‌قلی‌خان هدایت که، مظفرالدین‌شاه مایل بود مجلس مشاوره داشته باشد، مجلس هم مقرر داشت که اگر دست‌خطی برخلاف مصلحت صادر شود، رد کنند. باید توجه داشت که در این برهه‌ی زمانی مظفرالدین‌شاه در دست صاحبان نفوذ، عجز داشت (به مانند لوئی شانزدهم).^۲

مشارکت مردم در سرنوشت سیاسی و اجتماعی خود از طریق انتخابات به صورت درست و قانونی، می‌توانست ضامن تداوم و بقای این انقلاب باشد، از این‌رو آزادیخواهان پس از این موفقیت‌ها که آغاز و مقدمه‌ی کارشان بود در تاریخ ۲۶ مرداد ماه ۱۲۸۵ ه.ش (۲۷ جمادی‌الثانی ۱۳۲۴ ه.ق) در مدرسه‌ی نظام، مجلسی متشکل از شمار زیادی از وزرا و درباریان حضور به‌هم رسانیده و در راستای این مهم مشارکت و همکاری نمودند.^۳

در حقیقت، هدف از تشکیل این جلسه، افتتاح «مجلس موقتی» بود در جهت تدوین نظامنامه‌ی انتخابات و فراهم ساختن مقدمات لازم در راستای افتتاح مجلس شورای ملی. اگر چه شرکت‌کنندگان در این مجلس موقتی، عنوان نمایندگی ملت را بر اثر انتخابات عمومی نداشته‌اند ولی از جهت تاریخی می‌توان آن‌را نخستین مجلس شورای ملی دانست که هفته‌ای دو بار تشکیل جلسه می‌داد و نیز کمیته‌ای را مأمور و مسئول تهیه و تدوین نظامنامه‌ی انتخابات ساخته بود. شاید به جرأت بتوان گفت نگارش این نظامنامه نخستین عرصه‌ی رسمی ظهور اختلافات اعضای این مجلس بود که پس از اینکه چندین نظامنامه نوشته شد، از مجموع آنها نظامنامه‌ی بهتری تدوین گردید.^۴

---

۱. احمد کسروی، تاریخ مشروطه ایران، تهران: امیرکبیر، چاپ چهاردهم، ۱۳۶۳، ص ۱۲۰، ۱۱۹ و زهرا شجعی، نمایندگان مجلس شورای ملی در بیست و یک دوره قانونگذاری، تهران: انتشارات مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی، ۱۳۴۴، ص ۷۸-۷۶

۲. مهدی‌قلی‌خان هدایت (مخبر السلطنه)، طلوع مشروطیت، به کوشش امیر اسماعیلی، [تهران]: جام، ۱۳۶۳، ص ۲۹

۳. مهدی‌ملک‌زاده، تاریخ مشروطیت ایران، ج ۲، تهران: علمی، ۱۳۶۳، ص ۳۸۳-۳۸۶ و ناظم‌الاسلام کرمانی، تاریخ بیداری ایرانیان، به کوشش علی‌اکبر سعیدی سیرجانی، ج ۳، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۷، ص ۵۶۵ و ۵۶۶

۴. احمد کسروی. تاریخ مشروطه ایران، ص ۱۲۳، اوژن اوین - سفیر وقت فرانسه در ایران - معتقد است که هیأتی مرکب از سیصد (۳۰۰) نفر نظامنامه را تنظیم کردند (اوژن اوین - ایران امروز ۱۹۰۷ - ۱۹۰۶. ترجمه و حواشی و توضیحات علی اصغر سعیدی، تهران: کتابفروشی زوار، ۱۳۶۳، ص ۲۲۰) و ناظم‌الاسلام کرمانی تعداد شرکت‌کنندگان عمومی را سه الی چهار هزار نفر و شرکت‌کنندگان خاص را ۵۰۰ (پانصد) نفر می‌داند. (کرمانی، تاریخ بیداری ایرانیان، به اهتمام سعیدی سیرجانی، ج ۳، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۶-۱۳۴۹. ص ۵۷۴)

در برخی از کتاب‌های تاریخی آمده است که «نظامنامه انتخابات» به دست یک هیئت پنج نفری تهیه و تدوین گشت. بدین ترتیب که از طرف مشیرالدوله کمیته‌ای از روشنفکران به عضویت مخبرالسلطنه هدایت، مرتضی قلیخان صنیع‌الدوله، محتشم‌السلطنه، میرزا حسن خان مشیرالملک، میرزا حسن خان مؤتمن‌الملک مأمور تهیه و تنظیم نظامنامه انتخابات شدند.^۱

لازم به تذکر است که قانون انتخاباتی که توسط هیأت مذکور تهیه گردید قطعی و نهایی نبود بلکه آن را می‌توان پیش‌نویس قانون انتخابات دانست. اعضای مجلس موقتی به برخی از مفاد این پیش‌نویس به شدت اعتراض کردند که این امر به دلیل اختلاف منافع طبقات مختلف جامعه و به‌خصوص کارشکنی درباریان و شاهزادگان مستبد بود و نیز تضاد و تعارض روحانیون و علماء با روشنفکران ملی که خواهان مجلس به معنا و مفهوم واقعی ملی بودند. سرانجام هیئت پنج نفره (دولت) کار تدوین نظامنامه را بر عهده اعضای غیردولتی مجلس واگذار کرد و این اعضا نیز از میان خود برخی از روحانیون و تجار را برگزیدند که آنها دست به تدوین قانون انتخابات زدند. کار تدوین اولین قانون انتخابات مجلس شورای ملی در دهم شهریور ماه ۱۲۸۵ ه.ش (۱۲ رجب ۱۳۲۴ ه.ق) به اتمام رسید.^۲ و در جلسه روز دوشنبه، سیزدهم رجب نظامنامه‌ای که تهیه شده بود با تلاش روشنفکران و تغییراتی که بیشتر خواست‌های تجار و اصناف رعایت گشته بود قرائت و مورد موافقت نمایندگان طبقات مختلف قرار گرفت. اما این قانون انتخابات جهت رسمیت یافتن نیازمند توشیح مظفرالدین‌شاه بود اما بنا به دلایلی از جمله کارشکنی مخالفان مشروطه که در پی حفظ وضع موجود بودند. با اوج‌گیری اعتصابات عمومی، در نهایت مخالفان استبدادپرست تسلیم شده و نظامنامه انتخابات سرانجام پس از چند مرحله فراز و نشیب که در کار امضا و تأیید آن پیش آمد، در تاریخ ۱۷ شهریور ۱۲۸۵ ه.ش (۱۹ رجب ۱۳۲۴ ه.ق) به امضای مظفرالدین‌شاه رسید.

تدوین اولین نظامنامه انتخابات در مدت زمان بسیار کوتاهی انجام گرفت. در کتاب «تاریخ بیداری ایرانیان» چنین می‌خوانیم که «... این نظامنامه را در نهایت استعجال نوشتند، اگر چه محتاج است به تنقید و تصحیح و زیاد و کم نمودن، ولی با این تعجیل و عدم تهیه و نبودن اسباب کار باز تا یک درجه خوب است.»^۳ پس مسئله‌دار بودن این قانون بهتر از نبودن آن بود.

---

۱. مهدی قلی‌خان (مخبرالسلطنه) هدایت، خاطرات و خطرات، تهران: کتابفروشی زوار - چاپ چهارم، ۱۳۶۳، ص ۱۴۱.

۲. ناظم‌الاسلام کرمانی، تاریخ بیداری ایرانیان، ج ۳، ص ۵۹۵

۳. کرمانی، تاریخ بیداری ایرانیان، بخش اول، ج ۳، ص ۶۰۸ و احمد کسروی، تاریخ مشروطه ایران، ص ۱۲۳ و ۱۲۴ و مهدی ملک‌زاده، تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، ص ۳۸۹